

EGEDI-KOVÁCS EMESE

PROLEGOMENA AZ IVIRON 463-AS JELZETŰ KÉZIRAT GÖRÖG SZÖVEGÉNEK KRITIKAI KIADÁSÁHOZ*

Az *Antik tanulmányok* LXII (2018) számában megjelent tanulmányban részletesen bemutattam az Iviron 463-as jelzetű, egyedülálló kétnyelvű bizánci kéziratot, amely a *Barlám és Jozafát* regényes szentélet görög nyelvű rövidített változatát tartalmazza.¹ A kódexet egyfelől a benne található gyönyörű miniatúrák, másfelől a kézirat lapszélein (mind a 135 foliumon) szereplő ófrancia nyelvű kézírás teszi különlegessé, amely a görög szöveg hiánytalan fordítása, és amely filológiai szempontból teljes mértékben eltér a *Barlám és Jozafát* regény valamennyi ófrancia változatától.² Noha az újdonságot kétségtől az ófrancia töredék átírása jelenti (a töredékek helyreállításától 270 oldal eddig teljesen ismeretlen és kiadatlan ófrancia szöveg megismerését remélhetjük), és a kézirat görög főszövege a *Barlám és Jozafát* regény kézirati hagyománya szempontjából jelentéktelen, korábbi tanulmányomban jeleztem, hogy utóbbi átírása is fontos, sőt megkerülhetetlen. Hiába ismerjük ugyanis a *Barlám és Jozafát* regény teljes és rövidített görög változatait, az ivironi kézirat görög szövege a kritikai kiadásban szereplő szövegváltozatokhoz képest számos eltérő olvasatot tartalmaz. Márpedig az erősen töredékes ófrancia szöveg helyreállítása csakis a görög főszöveg pontos ismeretében lehetséges. Az átírás és a két változat összevetése során olyan filológiai jelenségek tárultak fel, amelyek egészen új megvilágításba helyezték a lapszélre másolt fordítás készítésének

* A tanulmány az NKFIH NN 124539 *Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncan innen és túl* című pályázat, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program támogatásával készült.

¹ E. Egedi-Kovács: A *Barlám és Jozafát* regény kétnyelvű változata. Az Iviron 463-as jelzetű (ógörög-ófrancia) kézirat. *AntTan* 62 (2018) 55–80.

² E. Egedi-Kovács: La traduction française de la version grecque dite d'Iviron de *Barlaam et Joasaph*. À propos de l'édition critique en cours. In: *Investigatio Fontium*. Ed. L. Horváth. Budapest 2014. 83–94. <http://byzantium.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/2016/07/Investigatio.pdf>; E. Egedi-Kovács: Quelques remarques sur la langue de la traduction française dite d'Iviron de *Barlaam et Josaphat* (ms. Athon. Iviron 463). In: *Byzanz und das Abendland IV*. Ed. E. Juhász. Budapest 2016. 135–141. http://byzantium.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/B_und_A_IV.pdf; E. Egedi-Kovács: A *Barlám és Jozafát* Athosz-hegyi ófrancia fordításának nyelvi jelenségei (cod. athon. Iviron N°. 463). In: *Klasszikus ókor, Bizánc, humanizmus. A XII. Magyar Ókortudományi Konferencia előadásai*ból. Szerk. Mészáros T. Budapest 2017. 159–162. http://byzantium.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/MOK_12.pdf; E. Egedi-Kovács: Un trésor inexploré entre Constantinople, le Mont Athos et le monde franc. Le manuscrit Athon. Iviron 463. In: *Investigatio Fontium II*. Eds. L. Horváth – E. Juhász. Budapest 2017. 89–164. http://byzantium.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/Investigatio_II.pdf

lehetséges körülményeit és a kézírás keltezését. Korábbi munkáimban még csak óvatos megfigyeléseket tehettem, hiszen nem ismertem a kézirat görög szövegének valamenynyit eltérő olvasatát. Időközben azonban az átírást maradéktalanul elvégeztem, a szöveg kritikai kiadását előkészítettem. Jelen tanulmányban az ivironi kódex görög szövegének jelentősebb olvasatait közlöm, és amennyiben lehetséges, az ófrancia változattal is összevetem (sok esetben sajnos a fordításban az adott szöveghely épp a megrongálódott lapszámon szerepel), és a mindezekből levonható megfigyeléseket, következtetéseket összegzem.

A *Barlám és Jozafát* regényes szentélet kétségkívül az egyik legismertebb és leginkább elterjedt középkori elbeszélés. A legenda ógörög változatának kézirati hagyománya rendkívül gazdag: összesen 158 kézirat maradt ránk. A görög változat legújabb, Robert Volk-féle monumentális, kétkötetes kritikai kiadásának első részében a kiadó pontos leírást ad valamennyi fennmaradt kézitről.³ A második kötetben a szöveg és a vonatkozó kritikai apparátus szerepel, amely a legfontosabbnak ítélt, összesen 29 kézirat eltérő olvasatait tartalmazza. Az Ivron 463-as jelzetű kézirat egyedi olvasatai azonban az apparátusban nem szerepelnek. A hiány indokolt, hiszen az ivironi kézirat a *Barlám és Jozafát* szentélet szövegének kiadása és a kézirati hagyomány feltárása szempontjából egyaránt jelentéktelen. Olyan rövidített változatot tartalmaz ugyanis, amely kisebb eltérésekkel négy másik kódexben is fennmaradt.⁴ A kéziratból ráadásul több folium is elveszett. Érthető tehát, hogy Volk a kritikai kiadás készítése során ezt a változatot figyelmen kívül hagyta. Az apparátusban a rövidített változatot tartalmazó – a stemmán az *e* ághoz tartozó – kéziratok közül Volk kizárólag az XYZ kódexek olvasatait közli. Voltaképpen valóban elmondhatjuk, hogy az ivironi kódex görög szövege csaknem teljes mértékben megegyezik ezen kódexek szövegváltozatával. Mindezek ellenére mégis találunk benne olyan olvasatot is, amely sem a fent említett három kódexben, sem a kritikai kiadásban szereplő más kódexekben nem szerepel, egyedi olvasat tehát.⁵ A kódex görög főszövegében szereplő, a Volk által közölt változatoktól eltérő olvasatok és a lapszámon szereplő ófrancia fordítás azonos szöveghelyeinek összehasonlítása során megállapítottam, hogy a fordítás rendre tükrözi a görög szöveg egyedi, más kéziratban nem szereplő szövegváltozatait. Ebből arra következtethetnénk, hogy a frank szerző közvetlenül az ivironi kézirat szövegét fordította. Ennek azonban ellentmond az a jelenség, hogy vannak bizonyos szöveghelyek, ahol egy-egy szó – valószínűleg a másoló figyelmetlensége folytán – hiányzik a görög szövegből, ennek ellenére a fordításban mégis szerepel a kiesett görög

³ R. Volk: Die Schriften des Johannes von Damaskos. VI/1–2. Berlin – New York 2006.

⁴ X = Sinait. gr. 524 (XII. sz.); Y = Oxon. Bodl. Barocc. 21 (XII. sz.); Z = Scorial. T. III. 6 (XI. sz.); 129/130¹ = Vat. gr. 2087, Vat. gr. 2115.

⁵ Az apparátusban szereplő kéziratokon kívül a Volknál 129/130¹ számmal jelölt kéziratok olvasatait is összevettem. A 129/130¹ jelzetek a Vat. gr. 2087, 1¹–199° és a Vat. gr. 2115, 123¹–146° foliumait jelölik, ezek a foliumok ugyanis eredetileg egy kódexhez tartoztak. A kézirat ugyancsak a stemma *e* ágához kapcsolódik, mert az ivironi és az XYZ jelzetű kódexeken kívül ez az egyetlen fennmaradt kézirat, amely a *Barlaam* regény rövidített változatát tartalmazza. Köszönetet mondok Peter Schreiner professzor úrnak, aki rendelkezésemre bocsátotta a kézitről készült fényképeket.

szó ófrancia megfelelője. Az ivironi kézirat görög főszövegének eltérő olvasatai az alábbi szempontok szerint csoportosíthatók:

1. Helyesírási/ortográfiai eltérések:
 - magánhangzók/kettőshangzók felcserélése
 - mássalhangzó megduplázása/kettős mássalhangzó egyszerűsítése
 - helyesírási hiba, másolási figyelmetlenségből eredő elírás.
2. A szöveg értelmezését nem befolyásoló kifejezés, kötőszó, „töltelékszó” elhagyása, hozzáírása vagy rokon értelmű szóval való helyettesítése.
3. Rövidebb mondatrész, szó vagy kifejezés hiánya, amely azonban a nyelvi/nyelvtani értést nem befolyásolja.
4. Valószínűleg másolói figyelmetlenség miatt tévesen kihagyott vagy kétszer leírt szavak, kifejezések, amelyek nyelvtani nehézséget okoznak és/vagy a szöveg értelmezését befolyásolják.
5. A Volk-féle apparátus kézírataiban nem szereplő, a szöveg értelmezését befolyásoló olvasatok.

Az ortográfiai jelenségeket a szentélet görög változatainak szövegahagyománya és az ófrancia fordítás szempontjából egyaránt érdektelen lenne elemezni. A klasszikus helyesírási normáktól való efféle eltérések kevés újdonsággal szolgálnak, és nagyrészt a iotacizmus következményei. A tervezett kritikai kiadásban ezeknél a helyeknél a főszövegben a „helyes” változat fog szerepelni, és az eltérő írásmód jellegzetességeit a praefatióban összegzem, illetve egyes eseteket az apparátusban is feltüntetek.

A második csoport sem érdemel különösebb figyelmet, hiszen a görög nyelvben gyakran előforduló kötőszavak/töltelékszavak vagy a jelentést árnyaló partikulák az egyébként is egyszerűbb nyelvezetben született ófrancia változatban nem feltétlenül jelennek meg. A 3., 4. és 5. csoporthoz sorolt eltérések azonban figyelemre méltóak, egyrészt mivel ezek a többi kézirat szövegváltozatához képest eltérő olvasatok, másrészt mivel ezen szöveghelyeknél a kézirat főszövege és a fordítás egyezése, illetve különbsége egyértelműen kimutatható. Sajnos nem minden esetben lehet eldönteni, vajon a francia változatban is a kódex görög szövegének olvasata szerepel/szerepelt-e, mert a kérdéses szöveghely sok esetben épp a megrongálódott vagy mára teljesen elveszett lapszélén volt. Az alábbiakban a 3–5. csoportok eltérő olvasatait mutatom be. A görög olvasatok mellett az ófrancia fordítás megfelelőit is közlöm, legalábbis ott, ahol a töredék biztonsággal helyreállítható.⁶

⁶ Ebben a tanulmányban a kevésbé jelentős olvasatokat nem említem.

Rövidebb mondatrészt, szó vagy kifejezés hiánya, amely azonban a nyelvi/nyelvtani értést nem befolyásolja

A görög szövegből hiányzó szavak/kifejezések, amelyek a francia változatban sem szerepelnek:

f. 24^r: Κατ' ἐκεῖνον τοῖνυν τὸν εὐσεβῆ βασιλέα καὶ σὺ πεποίηκας, ...

(**καὶ φιλόχριστον καὶ σόφρονα** om. cod. iviron εὐσεβῆ καὶ φιλόχριστον καὶ σόφρονα βασιλέα XYZ εὐσεβῆ καὶ σοφὸν βασιλέα alii)

f. 24^r: Einsi cum cil bons rois fist eins i e vous avés fait ...

f. 80^v: Οὐτε οὖν ἢ ἴσις ἴσχυσε βοηθῆσαι τῷ ἰδίῳ ἀδελφῷ οὔτε Ὅσιρις ...

(**καὶ ἀνδρί** om. cod. iviron [et HJW,] ἀδελφῷ καὶ ἀνδρί alii)

f. 80^v: Ne Ysin pot aidier sun frere ne Osirin (...)

f. 103^v: ἀλλ' ἐπικληθεὶς αὐθις εἰς συμμαχίαν ...

(**ὁ Χριστὸς** om. cod. iviron ἀλλ' ἐπικληθεὶς αὐθις ὁ Χριστὸς εἰς συμμαχίαν alii)

f. 103^v: mais il entra en guarnisum ...

f. 126^v: Καὶ φθάσας τινὰ σημεῖα τὰ παρ' αὐτοῦ διδαχθέντα αὐτῷ ἐπορεύετο ...

(**ἄλλου γέροντος** om. cod. iviron παρ' αὐτοῦ ἄλλου γέροντος διδαχθέντα αὐτῷ alii)

f. 126^v: E qua[nt] a meintes [si]gnes qui li avo[it en]segnees e alo[it ...

f. 127^v: ὅτι ἦς ἔδωκας χάριτος τοῖς ἀποστόλοις σου

(**ἄγιοις** om. cod. iviron τοῖς ἄγιοις σου ἀποστόλοις alii || σου post ἀποστόλοις cod. iviron)

f. 127^v: [...] qui donastes [g]race a vos apos[tres]⁷

Az idézett példákban a kihagyott szavak ellenére a mondat nyelvtanilag helyes/értelmezhető marad, a szöveg ennek megfelelően érthető. Úgy tűnik, a francia fordítás minden esetben igazodik a görög szövegváltozathoz.

⁷ További olyan eltérő olvasatok, amelyeknél a fordításban a megfelelő szöveghely bizonyítanul állítható helyre: f. 15^r: ἐλθὼν om. cod. iviron; f. 43^r: ἢ τοῦ πλοῦτου περισσῖα καὶ om. cod. iviron; f. 69^v: καὶ πᾶσαν παιδεύσας ἀρετῆς ἰδέαν om. cod. iviron; f. 76^r: ὡς ἐπὶ τρυτάνης νόμιζε σεαυτὸν ἐστάναι om. cod. iviron; f. 90^r: ἔφη, ὃ πρεσβύτα· οὐ νενικήκαμεν om. cod. iviron; f. 90^v: τὴν δημοτελεῖ, καὶ τὴν εὐμένειαν τῶν θεῶν om. cod. iviron; f. 96^r: εἰς τοὺς αἰῶνας om. cod. iviron; f. 131^r: ἱκανὸς ἀνθρώπων om. cod. iviron; f. 133^r: καὶ μὴ ἐγκαταλίπης με, ὁ θεὸς ὁ σωτήρ μου om. cod. iviron.

Valószínűleg másolói figyelmetlenség miatt tévesen kihagyott vagy kétszer leírt szavak, kifejezések, amelyek nyelvtani nehézséget okoznak és/vagy a szöveg értelmezését befolyásolják

A görög szövegből hiányzó szavak, amelyek ugyanakkor („ennek ellenére”) a francia fordításban szerepelnek:

f. 24^v: Οὗτος οὖν ὁ ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν εἷς θεός, ἀναρχός ἐστιν καὶ ἀτελεύτητος, αἰώνιος τε καὶ ἀίδιος, ἄκτιστος, ἄτρεπτος, ἀσώματος, ἀπερίγραπτος, ἀπερινόητος, ἀγαθὸς καὶ δίκαιος μόνος ...

(**ἀόρατος** om. cod. iviron ἀσώματος, ἀόρατος, ἀπερίγραπτος alii)

f. 24^v: Cis est [troi]s persones uns [sans c]omencement est [e sans] definement [tos] jors fu e tos [jors se]ra. Il est ni[ent c]riés nient for[més] nient mesu[rés] nient enclo[s] **nient veables** [nien]t comprehenda[ble b]enignes e sols [droi]turiers ...

f. 41^v: ... τοὺς τὰ παρόντα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν προκρίναντας.

(**τερπνὰ** om. cod. iviron τὰ παρόντα τερπνὰ alii)

f. 41^v: ... qui unt [...]és les **delis** [del m]unde ...

f. 42^v: Τότε κατανυγείς ἐκεῖνος ἔλεγε ...

(**μετὰ δακρῶν** om. cod. iviron ἔλεγε μετὰ δακρῶν alii)

f. 42^v: Lors cil sumi[...] dist **en plegant** ...

f. 75^v: δόξης μεγίστης παρ' ἡμῶν τε καὶ πάσης τῆς συγκλήτου τυχεῖν καὶ στεφάνοις νίκης καταστεφθῆναι

(**καὶ τιμῆς** om. cod. iviron [et NU₂] δόξης μεγίστης καὶ τιμῆς alii)

f. 75^v: ...) recevrés de moi [gloire **e ho]nor e serés mipri[...] e serés coroné [de vict]oire**

f. 95^r: ὅπως μὴ ἄνετον ὁ ἐχθρὸς εὐρῶν τὴν ψυχὴν ...

(**ἀργὴν καὶ** om. cod. iviron ὅπως μὴ ἀργὴν καὶ ἄνετον alii)

f. 95^r: li enemis s[un arme] unques [trova]st **oiseus e** [...]

f. 124^v: ... καὶ τῆς παρισταμένης αὐτῷ λαμπρότητος ...

(**δορυφορίας** om. cod. iviron λαμπροτάτης δορυφορίας alii || λαμπρότητος cod. iviron λαμπροτάτης Volk)

f. 125^r: ... e cum il estoit servis par **grande garde** ...

A görög szövegből hiányzó szavak, amelyek esetében nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy a francia fordításban szerepelnek-e, mivel az adott szöveghely a kézirat megrongálódott vagy teljesen elveszett részén szerepelne:

f. 85^v: Οἶδα γὰρ κἀγὼ τὸν ἀληθινὸν θεόν ...

(**καὶ ἄψευδῆ** om. cod. iviron [et IM] ἀληθινὸν καὶ ἄψευδῆ θεόν alii)

f. 85^v: Je] perçois del [vrai ...] deu ...

f. 93^r: ἄνδρας μὲν ἐν ἐνὶ τόπῳ, ἀλλαχοῦ δὲ γυναῖκας, ἐτέρωθι χρυσόν, ἄργυρον, ἀλλαχόσε μαργαρίτας τε καὶ λίθους πολυτελεῖς, ἱμάτια λαμπρά καὶ κόσμια, ἄρματα περικαλλῆ μετὰ ἵππων βασιλικῶν σὺν τάπησιν ἀλουργοῖς

(**χρυσοχαλίνων** om. cod. iviron μετὰ ἵππων βασιλικῶν χρυσοχαλίνων alii)

f. 93^r: les hom[es d']une part [li] femmes d'autre [pa]rt e d'autre part or e autre p[ar]t ar]gent e marg[e]rites e pierres precieuses e riches robes e beles armures e roiaus che-vaucheur[e] [...]

f. 117^r: καὶ ὅπου ὁ τῆς ἀσεβείας πλεονασμός, ἐκεῖ καὶ τὴν περίσσειαν γενέσθαι τῆς χάριτος.

(**ὑπῆρχε** om. cod. iviron ὁ τῆς ἀσεβείας ὑπῆρχε πλεονασμός alii)

f. 117^r-117^v: [...] abunda e la grace.⁸

A görög szövegben hibásan, kétszer leírt szavak/kifejezések, amelyek a francia fordításban helyesen („a hibát mellőzve”) szerepelnek:

f. 25^v: Αποδεξάμενος δὲ τοῦτον [**σὺν γυναικί**]⁹ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ ὀρθῆς κρίσεως, ὁ θεὸς ἐνεφάνισεν αὐτῷ ἑαυτὸν ...

(σὺν γυναικί add. cod. iviron)

f. 25^v: Nostre s[ir]es li sot bon gré de sa bone conoissance cum cil qui a en soi tous biens acostumés e qui est loi[aus] ...

f. 26^r: ... οἱ καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἀξίως ἐκόλασαν, καὶ τοὺς Ἰσραηλίτας – οὕτω γὰρ ὁ λαὸς ἐκεῖνος ἐκέκλητο – διὰ ξηρᾶς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν διήγαγον. Τὸν δὲ Φαραὼ καὶ τοὺς Αἰγυπτίους κατ' ἔχθος [**ἐκόλασεν**] ἐπαναστραφέντα τὰ ὕδατα ἄρδην ἀπώλεσεν.

(ἐκόλασεν add. cod. iviron)

⁸ További olyan eltérő olvasatok, amelyeknél a fordításban a megfelelő szöveghely bizonytalanul állítható helyre: f. 51^r: ἔχων om. cod. iviron; f. 53^r: παρανέσεις καὶ προφητικὰς om. cod. iviron (et P); f. 54^r: καὶ ἀμάραντον om. cod. iviron; f. 56^r: πόρρω om. cod. iviron; f. 66^r: θαύματος om. cod. iviron; f. 73^r: καταμωκίση om. cod. iviron; f. 83^r: συνῆκεν om. cod. iviron.

⁹ A σὺν γυναικί kifejezés minden bizonnyal másolói hiba miatt, tévesen szerepel a görög szövegben. A görög másoló figyelmetlenségéből írhatta le újra a néhány sorral feljebb szereplő τοῦτον σὺν γυναικί szócsoporthoz. Cf.: f. 25^v: ... μόνον εὐρὼν δίκαιον ἐν τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, τοῦτον σὺν γυναικί (...).

f. 26^r: ... les Egip[tiens] tormenta as[sez] e ceaus d'Irrael [d]juira parmi la roge mer, e Pharaon e les Egip[tiens] perdi que les aigues retournerent e les tuerent.

f. 124^v: Ὁ δὲ μισόκαλος καὶ φθονερός διάβολος, μὴ ὑποφέρων ἐν αὐτῷ τοιαύτην ὄρᾱν πρόθεσιν καὶ οὕτω θερμοτάτην **ὄρᾱν** πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπην ... (ὄρᾱν² add. cod. iviron)¹⁰

f. 124^v: Li envieus deables ne pooit sofrir que cis se guarnesist en tel [...]e e ne pooit es-guarder la tres fervant amor qu'il avoit vers deu ...

f. 129^v: ... ὡς ἐντεῦθεν φόβου μὲν ἦν πλήρης ἡ ὁδὸς καὶ **φόβου** ... (φόβου² cod. iviron πόνου alii)

f. 129^v: ... ein[s]i [fut cet] voie espo[entante e d]urment ...¹¹

A Volk-féle apparátus kézírataiban nem szereplő,
a szöveg értelmezését befolyásoló olvasatok

Bizonyos esetekben a többi kézirat szövegváltozatától eltérő olvasat csupán az adott szó rokon értelmű megfelelőjével való helyettesítését jelenti. Ilyen esetekben természetesen nehezen eldönthető, vajon ténylegesen melyik változat alapján készült a fordítás. Találunk azonban arra is példát, amikor az eltérő olvasat jelentősen eltérő értelmet hordoz. Az alábbiakban a kéziratban fellelhető valamennyi példát közlöm, és a francia fordítás viszonyulása szerint csoportosítom.

Egyedi olvasatok, amelyek a francia fordításban is szerepelnek:

f. 26^r: Εἶτα θαύμασι μεγίστοις διαγαγὼν τὸν Ἰσραήλ ἐν τῇ ἐρήμῳ ... (τὸν Ἰσραήλ cod. iviron τὸν λαὸν alii)

f. 26^r: Q]uant il ot faite ceste grant merveille, si enmena **caus d'Irrael** el desert ...

f. 42^v: Ἀλλ' ἐπεὶ συμφορὰ με κατέλαβε **μεγίστη** ... (μεγίστη cod. iviron χαλεπωτάτη alii)

f. 42^v: Mais puis que **grans** mestiers [...]

¹⁰ A kéziratban a szöveghelyet megelőző sor végén a τοιαύτην szó áll, amelynek végződése megegyezik a θερμοτάτην szó végződésével, talán ez zavarta meg a másolót, aki ezért tévesen újra bemásolta a ὄρᾱν szót. Cf.: f. 124^v: Ὁ δὲ μισόκαλος καὶ φθονερός | διάβολος, μὴ ὑποφέρων ἐν αὐτῷ τοιαύτην | ὄρᾱν πρόθεσιν καὶ οὕτω θερμοτάτην ὄρᾱν (...).

¹¹ A görög másoló a πόνου szó helyett a korábban szereplő φόβου szót másolja újra. A francia fordításban azonban – helyesen – a πόνου szó megfelelőjét találjuk (*durement*).

f. 52^v: ... ἀπελθε εἰς τὸν τόπον τῆς **ἀναπαύσεώς** σου ...
(ἀναπαύσεως cod. iviron ἀσκήσεως alii)

f. 52^v: ... e vous [...]lés *el* lui de vos [**r**]epos guarnis ...

f. 71^v: Οὐκ ἔδει σε ἔμοι μᾶλλον πείθεσθαι καὶ τοῖς ἔμοις ἔπεσθαι δόγμασιν ἢ τοῦ δολίου **δράκοντος** καὶ σαπροῦ γέροντος ἐκείνου ταῖς φληναφίαις καὶ μωρολογίαις.
(δράκοντος add. cod. iviron)

f. 71^v: ... mais [vos ne suiv]rés les mien[s enten]demens avés [...] desdeigné d[...]a..asoit **dra[gun...]** vellart purri avés amé e vos estes acointiés a ses foles paroles.

f. 73^r: Εἰ γὰρ βιάζειν με καὶ **τιμωρεῖν** με θελήσειας...
(τιμωρεῖν cod. iviron τυραννεῖν alii)

f. 73^r: Se vos m'anguoisiés e volés **tormenter**...

f. 88^v: ... καὶ δυσασποσπάστως ἔχων τῶν πονηρῶν **ἔθνῶν**.
(ἔθνῶν cod. iviron ἔθῶν alii)

f. 88^v: [...] pensoit de soi erracher de ces males **lignies**.

f. 122^v: Καὶ στὰς κατὰ ἀνατολὰς ἠῶξατο εὐχὴν τῷ βασιλεῖ ἀπερίτρεπτον αὐτῷ τὴν εἰς θεὸν φυλαχθῆναι **κρίσιν** ...

(κρίσιν cod. iviron πίστιν alii)

f. 122^v: [Puis] se torna vers [l'e]st e fist orisum [a]u roi qu'il peust [san]s encumbrement [ga]rder les **jugemens** [de nost]re signor ...

f. 126^v: Δι' αὐτοῦ τοίνυν τὸν τόπον διδαχθεὶς τῆς τοῦ ζητουμένου οἰκίσεως καταλαμβάνειν **ἄρχεται** ...

(ἄρχεται cod. iviron τάχιστα alii)

f. 126^v: ... li enseg[noit] u li estoit [li repa]ires de celui [qu'i]l demandoit [ci c]omença a aler ...

f. 128^v: Καὶ, ἀπλῶς εἰπεῖν, τοιοῦτο ἦν αὐτῷ ὁ ἀγὼν τῆς **πίστεως** ...
(πίστεως cod. iviron ἀσκήσεως alii)

f. 128^v: E b[rievement] dire que cis estoit [...]ment en travail vis[... pa]r **la foi** ...

f. 131^v: Οὕτω δὲ ἀνδρικότατα διελθόντος αὐτοῦ τὴν **μακαρίαν** ὁδὸν ἐκείνην ...
(μακαρίαν cod. iviron [et Kech] μακράν alii)¹²

f. 131^v: [...]guorisement a [finé sa] **boneure** voie ...

¹² Az idézett olvasatot, mivel más kéziratban is szerepel (Kech), csupán a rövidített változatot tartalmazó XYZ kéziratokhoz képest tekinthetjük egyedinek.

f. 134^r: ... τῆς αὐτῆς τεύξεῖ χαρᾶς τε καὶ εὐφροσύνης, καὶ συνδιαιωρίζων ἔση μοι.
(εὐφροσύνης cod. iviron δόξης alii)

f. 134^r: ... recevrés tel joies [e] **leece** e vivré[s avoec] moi.

f. 134^r: ... καὶ κήρυξ μεγαλοφωνότατος τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀναφανείς ...
(βασιλείας cod. iviron μεγαλειότητος alii)

f. 134^r: [...] a haute vois [...]parut a sun **reg[ne]**¹³

Egyedi olvasatok, amelyek esetében bizonyíthatatlan, vajon a francia fordításban szerepelnek-e, mivel az adott szöveghely a kézirat megrongálódott vagy teljesen elveszett részén szerepelne:

f. 52^v: ὁ πάντων δοτῆρ τῶν ἀγαθῶν

(ἀγαθῶν cod. iviron καλῶν alii)

f. 52^v: doneur de tous [...]

f. 73^v: Ἀλλ' οὐκ εἰς τέλος ἐπιλήση τῶν ἀητητήτων θεῶν ...

(ἐπιλήση cod. iviron καταμωκήση alii)

f. 73^v: Ne vos tenrés pas [...]t a celui deu ...

f. 129^v: ἡ θεία γραφή

(θεία add. cod. iviron)

f. 129^v: cum dit [... e]scriture

f. 134^v: τὴν καλῆν ἀληθῶς

(καλῆν cod. iviron ἀγγελικὴν alii)¹⁴

Bizonytalan szöveghelyek, ahol a görög szöveg eltérő olvasata egyszerűen rokon értelmű megfelelő, vagy a francia változatban szereplő kifejezés alapján aligha pontosítható:

f. 45^v-46^r: ... ὅς τὴν σὴν καὶ ἀπλανῆ ὁδὸν ὑποδείξει σοι ἦκω, τοῖς αἰωνίοις μὲν καὶ ἀτελευτήτοις ἐνάγων κάκεῖσε πάντα συμβουλευῶν ἀποθέσθαι, ...

(σὴν cod. iviron ἀγαθὴν alii)

f. 46^r: ... mais li senes e sages rois reçut les biens cum li preecha si cum je mostra **la voie sans decevance** par laquele vous recevrés ce qui tous jors durera e ja n'aura ...

¹³ További eltérő olvasatot is találunk, amely a francia fordításban megjelenik. Mivel azonban más kéziratban is szerepel (H), csupán a rövidített változatot tartalmazó XYZ kéziratokhoz képest tekinthetjük egyedinek: f. 126^r: ἐκέκτητο cod. iviron (et H) ἐκέχρητο alii (Cf. f. 126^r: [s'a]stenoit).

¹⁴ A lap szélénél azon része, amelyen a kifejezés francia megfelelője állna, a foliumról készült fotó alapján megsemmisült.

f. 119^r: ... συγγνώμην ἑαυτῶ τῶν οἰκειῶν **ἀμαρτημάτων** ἐξαιτούμενος.
(ἀμαρτημάτων cod. iviron πταισμάτων alii)
f. 119^r: e de s[...] regeh[i ses] **meffais**.

A görög szövegben betoldott, más változatokban nem szereplő szavak, amelyek a francia fordításban is megjelennek:

f. 128^r: ... τῶ ἀνοίγοντι χεῖρα καὶ ἐμπιπλῶντι πᾶν ζῶον **εὐδοκίας** αὐθις εὐχαρίστουν.
(εὐδοκίας add. cod. iviron)
f. 128^r: ... oeuvre sa mein e [rempli] tote vivant chose [de **be**]**neicum** rendre[ent] graces.
f. 100^r: ... ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας **τῶν αἰώνων**.
(τῶν αἰώνων add. cod. iviron [et O'])¹⁵
f. 100^r: ... car vos estes benois par tos les siecles **des siecles**.¹⁶

Immár a kódex valamennyi eltérő olvasatának fenti vizsgálata alapján a következő megállapításokat tehetjük, amelyek korábbi feltevéseinket tényszerűen megerősítik:

1. A szakirodalomban korábban elfogadott álláspont, miszerint a francia fordító közvetlenül az ivironi kódex szövegét fordította, egészen biztosan téves. Ha a fordító csupán ennek a kéziratnak a szövegét látta volna, nem tudta volna javítani a görög írnok másolási hibáit. Egyértelműen erre utalnak azok a szöveghelyek, ahol az ófrancia fordításban olyan szavak is szerepelnek, amelyek a görög szövegből tévesen kimaradtak.
2. Ugyanakkor mivel az ivironi kódex egyedi, más kéziratban nem szereplő olvasatai kivétel nélkül megjelennek az ófrancia szövegben, egyértelműnek tűnik, hogy a fordításhoz felhasznált „munkapéldány” egy, az ivironi kézirattal szoros rokonságban álló, annak szövegével nagyrészt egyező változat volt.

Feltételezésünk szerint létezett egy mára elveszett, közös forrásszöveg, másolói példány, amelyet mind a görög írnok, mind a francia fordító használhatott. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az ivironi görög szöveg eltérő olvasatai a francia változatban is megtalálhatók, ugyanakkor a láthatóan másolói figyelmetlenségéből bekövetkező hibák már nem kerülnek át a fordításba. Ha pedig e fenti megállapításaink helytállóak, a francia fordítás keltezése – és ezzel összefüggésben készítésének körülményei – a korábbi szakirodalmi

¹⁵ Az idézett olvasatot, mivel más kéziratban is szerepel (O), csupán a rövidített változatot tartalmazó XYZ kéziratokhoz képest tekinthetjük egyedinek.

¹⁶ További olyan eltérő olvasatok, amelyeknél a fordításban a megfelelő szöveghely bizonyítanul állítható helyre: f. 14^r: βιον cod. iviron αἰῶνα alii; f. 18^r: ἀσυγκρίτως cod. iviron ἀσυγκρίτως alii; f. 33^r: τῆ κοιλίᾳ add. cod. iviron; f. 40^r: πνευμάτων cod. iviron δαυμόνων alii; f. 41^r: μεσονυκτίου cod. iviron (et K) ἡμερονυκτίου alii; f. 47^r: μεγαλύνεται cod. iviron δοξάζεται alii; f. 48^r: σωτήρα cod. iviron (et LRU₂) δοτήρα alii; f. 51^v: ἐλπιδος cod. iviron πικρῶς alii; f. 52^r: ἐτέροις cod. iviron ἐταίροις alii; f. 53^r: μέλλων cod. iviron μάλλον alii; f. 56^r: κυριοῦ cod. iviron θεοῦ alii; f. 106^r: καταρρονεῖ cod. iviron κατέσχε alii.

állításokhoz képest merőben más és új összefüggésbe kerülnek. Úgy gondolom, a frank fordító a görög másoló által is használt munkapéldányhoz csak úgy férhetett hozzá, és csak úgy másolhatta be a közös forrásszöveg alapján készült fordítását az ivironi kódexbe, ha a két kézirat – a másolói példány és az ivironi kódex – a fordítás készítésének idejében még egy helyen voltak. (A helyzetet bonyolítja, hogy az Athós-hegyen őrzött kézirat eredetileg minden valószínűség szerint Konstantinápolyban készült).¹⁷ Az is valószínűtlen, hogy a kódex és az ófrancia fordítás készítése között több mint 100 év telt volna el (a D’Aiuto-féle datálás szerint a kódex 1075 körül készült,¹⁸ míg Paul Meyer 1886-os tanulmányában a francia kézírást még a XIII. század legelejére datálta).¹⁹ Valószínűbbnek tűnik, miként azt korábbi tanulmányaimban felvettem,²⁰ hogy a fordítás a kódex készítésével csaknem egyszerre, akár egy munkafolyamat részeként készülhetett, és az ófrancia kézírás jóval régebbi, mint azt korábban feltételezték.²¹

EGEDI-KOVÁCS EMESE
ELTE Eötvös József Collegium
Byzantium Központ
egedi-kovacs@caesar.elte.hu

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

¹⁷ Francesco D’Aiuto meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a kézirat a konstantinápolyi Lophadion kolostorban készült, és nem az Athós-hegyi Ivion kolostorban, ahol jelenleg őrzik. *F. D’Aiuto: Su alcuni copisti di codici miniati mediobizantini. Byzantion 67 (1997) 5–59, passim.*

¹⁸ Az ivironi kézirat datálásával kapcsolatban korábban számtalan feltételezés látott napvilágot. A legmeggyőzőbb javaslat azonban, amelyet a kutatók nagy része napjainkban elfogad, szintén D’Aiuto-tól származik, aki szerint a kézirat a XI. század végén, 1075 tájékán készülhetett. *Ibid.*

¹⁹ *P. Meyer: Fragments d’une ancienne traduction française de Barlaam et Joasaph faite sur le texte grec au commencement du treizième siècle. In: Bibliothèque de l’École des chartes. Vol. 27, t. II. Paris 1866. 316.*

²⁰ *Egedi-Kovács: Un trésor inexploré i. m. (2. jegyz.) passim; Egedi-Kovács: i. m. (1. jegyz.) passim.*

²¹ Egyéb nyelvészeti elemek is a korábbi datálást támasztják alá. Lásd *Egedi-Kovács: Un trésor inexploré i. m. (2. jegyz.) 110–111.*